

התבגרות בצל המלחמה

מאת איזה פרליס

המשך לימודיו ולאחר יום עבודה מפרך מכין את שיעורי כיתתו. שאיפתו היא לקבל תעודת בגרות אקסטרניט וללמוד באוניברסיטה.

התהליך הביולוגי של ההתבגרות, לא נשתנה כנראה מימי אדם וחווה, אבל תכונות האופי של המתבגר, סביבתו החברתית, ומוסכמות התקופה שבה הוא חי גורמות לכך, שסיפור-חניכה של אדם מסויים אינו דומה לסיפור חברו. זהו נושא נצחי, המזין סוג ספרות רב-פרות, שאינו מידלדל. אצל נחמן מצטיין מעבר זה בנייתוק הדרגתי מעולם ההורים, ללא מרד אלים וטריקת דלת. נחמן תורם את כל משכורתו (להוציא פרוטות של דמי כיס) לכלכלת המשפחה, ובכך הופך למפרנס ראשי, ויחסי התלות הכלכלית בינו ובין הוריו משתנים כליל. הוא משתחרר לאט לאט מקיום מצוות הדת, כמו כיסוי ראש, הנחת תפילין ועוד. בשל עיסוקיו הרבים אין לו פנאי לשוחח עם הוריו ולאמיתו של דבר כבר אין לו שפה משותפת איתם. הורים אלה מוכרים לקורא מן החלק הראשון של הטריולוגיה ואין בדיוקנם חידוש. האם, הטרודה כל הימים בלי רגע של מנוחה, "עיניה דומעות, שפתייה חשוקות, שתיקתה אבן, אצבעותיה אינן נחות", עד שהיא נרדמת מרוב עייפות. עולמה של האם-בארץ מוצאה. "שם – זה הבית, שלולא שלום בעלה לא היתה זזה ממנו לעולם. שם – זה מה שבו כל מעייניה". עם הידיעות הראשונות על השואה – נשבר ליבה. ולעומתה האב, שלאחר תאוה נשאר שבר-כלי, הוא פטריוט ציוני מובהק, על אף כל אכזבותיו וכשלונותיו האישיים. והבן, ש"איפותיו חובקות עולם וחלומותיו מרקיעים שחקים", קשה לו להשלים עם העליבות הזאת של הוריו. אכן, משולש מאוד מסובך.

חיי האמיתיים של הנער הם מחוץ לארבעה כותלי הצריף הדל (המתחלף בהמשך בחדר אחד שכור). חיי בית-ספר, הכיתה על מוריה ותלמידיה, מעניקים לו שפע של חוויות מרתקות ומסעירות. הכל יש כאן: הרחבת אופקים, קניית-דעת, חברות וידידות וכצפוי – אהבה ראשונה לבת כיתתו, יונינה. גם יונינה השברירית והעדינה היא בת פועלים קשי-יום, אבל האווירה בביתה יותר רגועה ואופטימית. הרבה קולמוסים נשברו בתיאורי אהבת

איפוא את סדר הופעתם של חלקיה, שכן אין מוקדם ומאוחר בזיכרון. עניין הזיכרון מעסיק ואפילו מטריד את המחבר, השואף לשחזור מהימן של העבר, בלכתו אחורה בחיפוש העולם האבוד של ילדותו ונעוריו. האם יכול הוא לסמוך על זכרונו? ואולי במבט ממרחק הזמן משתנה התמונה. יש והוא מדפדף בעתונים ישנים, כדי לבדוק את עצמו ולוודא אמיתותו של כל פרט, "במרדף בלתי אפשרי אחרי הילד שהיה". והתוצאה? "כפסיפס קדום, שאת החסר בין שרידיו הססגוניים ממלאים טלאי מלט... פיסת תמונה פה, שבר מראה שם".

נוף מולדתו של נחמן מצומצם ודחוס וזר לא ימצא בו הרבה חן ויופי. פתח-תקווה, "אם המושבות", שהיום היא "טמונה כולה מתחת לרבי-קומות, קניונים וחניונים", היתה פרויניציה נידחת לעומת תל-אביב הקרובה, שאף היא לא היתה כרך סואן. באותה מושבה, שאת שמות רחובותיה מזכיר המחבר עד בלי די, היה מרכז עולמו של נחמן "הצריף, הדונם, השכונה" שכבר תוארו ב"של מי אתה ילד". אולם, אם רכישת נכסים אלה היתה הישג גדול, בהמשך גרמו קשיי הפרנסה לאבדנם. קו העלייה של חיי ההורים בספר הראשון, מתחלף בקו ירידה בספר השני. מלחמת הקיום הקשה והמרה של ההורים היא עובדת תשתית, הקובעת במידה רבה את גורלו של הבן ומעצבת את אופיו. אף כי אין זה "אופנתי" להשתמש במונח "פרולטארי" – נחמן הוא דמות של נער פרולטארי, הנאלץ (לפי החלטתו שלו) לעזוב את הגימנסיה בכיתה השישית ולצאת לעבודה, תחילה בליטוש יהלומים ואחר כך בריתוך. יחד עם כך אין הוא מוותר על

חנוך ברטוב: רגל אחת בחוץ. עם עובד, תשנ"ד/1994.

חנוך ברטוב, (יליד פתח-תקווה, 1926), "ממוקס" בין סופרי דור הפלמ"ח, אף כי הוא שונה מהם בכמה מאפיינים חשובים. הצירוף "דור הפלמ"ח" מעורר אסוציאציה של קיבוץ, שירות בפלמ"ח, חינוך חילוני, השקפת עולם שמאלנית – כל הכלול במושג "תנועת העבודה", או "ארץ ישראל העובדת". ברטוב נולד וגדל ב"אם המושבות" כבנם יחידם של הורים שומרי מסורת. ראשית חינוכו בתלמוד תורה ובית ספר דתי ורק המשכו בגימנסיה חילונית. מכאן גם קרבתו ל"ידישקייט" ובקיאותו במקורות ובמנהגים מסורתיים. הוא לא הלך לקיבוץ ולפלמ"ח, אלא התגייס לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. חוויותיו כחייל ישראלי, הלוחם נגד הנאצים, באו על ביטויין ברומן אוטוביוגרפי, "פצעי בגרות" (1965). לאחר מכן חזר ברטוב לראשית חייו, מינקות עד חגיגת בר-המצווה, ברומן "של מי אתה ילד" (1970). מקץ קרוב לשלושים שנה, מ-1965 עד 1994, נסגר המעגל האוטוביוגרפי בספר חדש: "רגל אחת בחוץ", המהווה חוליה מקשרת בין שני קודמיו.

"רגל אחת בחוץ" מתחיל במקום שבו הסתיים "של מי אתה ילד": בחגיגת בר-המצווה של נחמן שפיגלר, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה. בסיום הספר מתגייס נחמן, שטרם מלאו לו שבע עשרה, לצבא הבריטי. המשך קורותיו כחייל מסופרים ב"פצעי בגרות". הסדר הכרונולוגי של הטריולוגיה אינו חופף

נעורים ואין המעיין נדלה. אף ברטוב פורט על כל המיתרים של חיבה ורוך, תשוקה, קנאה, געועים, אושר ודווי. על פי מוסכמות התקופה ההיא, אין שני הנאהבים חוצים גבול מסויים – עובדה, שאולי תיראה מוזרה בעיני בני-הנעורים בימינו. לעומת זאת, באפיזודה קצרה וסוערת עם אשת-איש, שבעלה החייל אינו בבית, משלים נחמן את תהליך החניכה שלו, על סף התגייסותו לצבא הבריטי. הנער הופך לגבר.

ארבע שנות חייו של נחמן, מגיל בר-מצווה עד גל שבע עשרה, הן תקופה מכרעת על פי השעון ההיסטורי. ילדותו של נחמן עברה בצל המאורעות, 1936-1939, שבהם נרצח דודו, רפאל. עם כניסתו בעול מצוות, פורצת מלחמת העולם השנייה, שאמנם לא מגיעה עד ארץ ישראל, אבל צילה האימתני מתקרב לשערי הארץ, ורק הנצחון על צבא רומל באל-אלמיין מונע את חורבן הישוב היהודי. הדי המתרחש באירופה מסעירים את הציבור בארץ, המורכב ברובו מיוצאי אירופה, שקרוביהם נשארו ב"מולדת הישנה". וגם בארץ הכל תוסס ומתכונן לבאות. נמשך המאבק על ההעפלה. למחרת חגיגת הבר-מצווה, מתארח נחמן בתל-אביב, אצל קרוביו ונסחף עם ההמון לחוף הים, אליו הגיעה אניית המעפילים. כמו רוב בני גילו מתגייס גם נחמן ל"הגנה". במרוצת הזמן, עם קריאת המוסדות הלאומיים להתגייסות, גומלת בלבו ההחלטה להתגייס. צעד מכריע זה מסמל את הניתוק המוחלט מחיי הילד והנער בבית הוריו, והכרזת העצמאות של גבר צעיר, האחראי לניווט חייו.

יובל השנים, שחלפו מאז, חוללו תמורות כה קיצוניות, עד כי סיפרו של חנוך ברטוב יכול להיחשב לרומן היסטורי, בעיקר בעיני הדור הצעיר, שלא חווה חוויות כאלה. המחבר, המתרפק באהבה על כל פרט, האריך את סיפורו מעבר למקובל בדור חפז, הממעט בקריאה ומרבה בצפייה בטלוויזיה. אריכות-יתר זו היא פגם, שרצוי היה לתקנו על ידן "גיזום" קפדני והרחקת כל החזרות והפרטים שאינם הכרחיים. מכל מקום, הטרילוגיה האוטוביוגרפית של ברטוב היא תמונה נאמנה של היחיד ובני דורו. יצירה זו היא החלק המשמעותי ביותר ביבולו הספרותי העשיר של חנוך ברטוב.